

BAITURSYNULY
UNIVERSITY

«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ Өңірлік
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№ 1

2024

ISSN 2310-3353

2024 ж., қаңтар, №1 (73)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Қуанышбаев С. Б.*, география ғылымдарының докторы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары: *Жарлығасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ, Қазақстан.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әлімбаев А.Е., философия докторы (PhD), А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан.

Емин Атасой, PhD докторы, Улудаг университеті, Бурса қ., Түркия.

Зоя Микниене, докторы, (PhD) Литва денсаулық туралы ғылым университеті, Каунас қ., Литва Республикасы.

Качев Д.А., философия ғылымдарының кандидаты, тарих магистрі, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМБББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Ксембаева С.К., педагогика ғылымдарының кандидаты, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Лина Анастасова, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Бургас еркін университеті, Бургас қ., Болгария.

Медетов Н.А., физика-математика ғылымдарының докторы, «Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Мишулина О.В., экономика ғылымдарының докторы, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМБББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Соловьев С.А., биология ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Ресей.

Скороходов Д.М., техника ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМБББМ, Ресей.

Сычева И.Н., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМБББМ, Ресей.

Ташев А.Н., экология бойынша биология ғылымдарының кандидаты, орман шаруашылығы университеті, София қ., Болгария.

Уразбоев Г.У., физика-математика ғылымдарының докторы, Ургенч мемлекеттік университеті, Өзбекстан.

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж
Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.
Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 07.11.2023 ж.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Байтұрсынұлы к., 47
(Редакциялық-баспа бөлімі)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

№1 (73), январь 2024 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы*

Главный редактор: *Куанышбаев С.Б.*, доктор географических наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

Заместитель главного редактора: *Жарлыгасов Ж.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбаев А.Е., доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова, Казахстан.

Емин Атасой, доктор PhD, Университет Улудаг, г. Бурса, Турция.

Зоя Микниене, доктор (PhD), Литовский университет наук здоровья, г. Каунас, Республика Литва.

Качеев Д.А., кандидат философских наук, магистр истории, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Ксембаева С.К., кандидат педагогических наук, НАО «Торайгыров университет», Казахстан.

Лина Анастасова, доктор социологии, Бургасский свободный университет, г. Бургас, Болгария.

Медетов Н.А., доктор физико-математических наук, НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», Казахстан.

Мишулина О.В., доктор экономических наук, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Соловьев С.А., доктор биологических наук, Новосибирский государственный университет экономики и управления, Россия.

Скороходов Д.М., кандидат технических наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Сычева И.Н., кандидат сельскохозяйственных наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Ташев А.Н., кандидат биологических наук по экологии, Лесотехнический университет, г. София, Болгария.

Уразбоев Г.У., доктор физико-математических наук, Ургенчский государственный университет, Узбекистан.

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством информации Республики Казахстан 17.09.2004 г.
Переучёт периодического печатного издания 07.11.2023 г.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Байтұрсынұлы, 47
(Редакционно-издательский отдел)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

The article covers the origins of language and presents the viewpoints and ideas of language researchers. It also addresses the language's origin and the factors leading to its division into different linguistic subgroups, highlighting its connections with other interdisciplinary fields of study. Additionally, it discusses the current state of language, emphasizing how this can broaden its accessibility across various sectors of society.

Key words: *Communication, origin, history, function, influence, linguistics.*

ӘОЖ 811.512.122

Безаубекова, А.Д.,
филология ғылымдарының кандидаты,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А.,
I КЯЛ-23-112(2) -10 «Қазақ тілі және
әдебиеті» мамандығы студенттері,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы,
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай, Қазақстан

ТІЛДЕРДІҢ ШЫҒУ ТЕГІ, ТУЫСТЫҒЫ (ГЕНЕОЛОГИЯЛЫҚ) ЖАҒЫНАН ТОПТАСТЫРЫЛУЫ

Түйін

Қоғамда адамзат үшін ең басты құрал ол – тіл. Әр тілдің өзіне тән қоғамдағы орны мен қолданыста көрінетін ерекшеліктері бар. Осындай жүйеге сай олар әр түрлі семьяларға топтастырылады. Аталған мақалада дүниежүзі тілдерінің шығу тектері, олардың генеологиялық жағынан топтастырылуы қарастырылған.

Кілт сөздер: *тіл, отбасы, генеология, тек, ереже, классификациялау.*

1 Кіріспе

Дүниежүзі тілінде шамамен үш мың тіл бар. Олардың ішінде тайпа тілдері де, ұлт тілдері де, халық тілдері де жоқ емес. Кейбір тілдер кеңінен қолданыс тапқандықтан халықаралық тілдер дәрежесіне дейін жеткен. Олар: қытай, ағылшын, испан, орыс, араб, француз тілдері. Тіл білімінде дүние жүзіндегі тілдерді екі түрлі тұрғыдан топтастырады.

Біріншісі – тілдің шығу тегі тұрғысынан, бір негіз тілден бөлініп шыққандығы тұрғысынан қарастырылуы генеологиялық топтастырылуы.

Екіншісі – басты назарды шығу тегіне емес, оның грамматикалық құрылысы мен типінің ұқсастығы тұрғысынан қарау типологиялық немесе морфологиялық топтастырылу деп атайды.

Тілдердің генеологиялық классификациясы әртүрлі тілдер арасындағы туыстық пен байланысты зерттейді. Бұл ортақ ата-бабадан қандай тілдер шыққанын және олардың уақыт өте келе қалай дамығанын анықтауға мүмкіндік береді. Генеологиялық классификация лингвистерге тілдердің қалай дамығанын және олардың бір-бірімен қалай байланысты екенін түсінуге көмектеседі. Бұл мақалада біз тілдердің генеологиялық классификациясының анықтамасын, тарихын, принциптері мен мысалдарын, сондай-ақ осы тәсілдің сынын қарастырамыз.

Тілдердің генеологиялық классификациясы – бұл олардың генетикалық байланысы мен тарихи дамуына негізделген тілдерді жіктеу әдісі. Ол тілдер ортақ ата-бабадан дамиды

және олардың ұқсастығына қарай тілдер семьяларға топтастырылуы мүмкін деген болжамға негізделген. Тілдердің генеалогиялық классификациясы ортақ ата-бабасы бар тілдердің грамматикалық және лексикалық ерекшеліктері ұқсас болады деген болжамнан туындайды. Бұл тілдер арасында туыстық байланыс орнатуға және олардың тарихи дамуын анықтауға мүмкіндік береді. Тілдердің генеалогиялық классификациясы лингвистикалық классификацияның негізгі әдістерінің бірі болып табылады және ғалымдарға әртүрлі тілдерді, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын зерттеуге және салыстыруға мүмкіндік береді.

Тілдердің генеалогиялық классификациясының даму тарихы ХІХ ғасырдың ортасында неміс лингвисті Фридрих Макс Мюллердің зерттеуінен бастау алады. Ол тілдерді олардың жақындығы мен ұқсастығына қарай жіктеуге болады деген идеяны ұсынды. Мюллер тілдердің "отбасылық ағашы" тұжырымдамасын жасады, ол иерархиялық құрылым болып табылады, мұнда әр тілдің өз ата-бабасы бар және ұрпақтары болуы мүмкін. Ол әртүрлі тілдердің грамматикалық және лексикалық ерекшеліктерін салыстырып, осыған сүйене отырып, туыстық ағаш құрды [1, 85 бет]. Кейінгі жылдары Тілдерді генеалогиялық жіктеу идеясын басқа лингвистер дамытты және жетілдірді, мысалы Август Шлейхер, Эдуард Зейнфельд және Николай Серебряков. Олар туыстық байланыстары мен тарихи дамуын анықтау үшін әртүрлі тілдерді зерттеп, салыстыруды жалғастырды. Салыстырмалы филология, фонология және морфология сияқты заманауи зерттеу әдістерінің пайда болуымен тілдердің генеалогиялық классификациясы дәлірек және жүйелі болды [2, 38 бет]. Қазір ол Тілдерді оқыту мен жіктеудің негізгі тәсілдерінің бірі болып табылады.

2 Материалдар мен әдістер

Тілдердің генеалогиялық классификациясы тілдер мен олардың арасындағы байланысты анықтауға көмектесетін бірнеше принциптерге негізделген тарихи даму. Осы принциптердің кейбіріне тоқтала кететін болсақ:

1. Жалпы белгілер мен ұқсастықтар.

Тілдердің генеалогиялық классификациясы ортақ белгілері мен ұқсастықтары бар тілдердің ортақ ата-бабалары болуы мүмкін деген болжамнан туындайды. Лингвистер тілдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау үшін олардың фонологиялық, морфологиялық, лексикалық және синтаксистік ерекшеліктерін зерттейді.

2. Бір-біріне ұқсас, әрі өзара қатысты сөздер.

Тілдерді генеалогиялық жіктеудің негізгі әдістерінің бірі-байланысты сөздерді салыстыру. Тіл мамандары әртүрлі тілдерде ұқсас дыбыстық және семантикалық сипаттамалары бар сөздерді іздейді. Мысалы, «ана» сөзі көптеген үндіеуропалық тілдерде ұқсас формаларға ие, бұл олардың жалпы шығу тегін көрсетеді.

3. Фонетикалық және грамматикалық ережелер

Тілдердің генеалогиялық классификациясы тілдерде кездесетін фонетикалық және грамматикалық ережелерді де ескереді. Лингвистер қандай тілдердің бір-бірімен байланысты болуы мүмкін екенін анықтау үшін дыбыстық өзгерістер мен грамматикалық құрылымдарды зерттейді [3, 20 бет]. Мысалы, әр түрлі тілдердегі етістік жалғауларын салыстыру олардың жалпы шығу тегін көрсетуі мүмкін.

4. Тарихи құжаттар мен жазбалар

Тілдерді генеалогиялық жіктеу үшін тарихи құжаттар мен жазбалар да қолданылады. Тіл мамандары тілдердегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табу үшін ескі мәтіндерді, хаттарды және басқа дереккөздерді зерттейді. Бұл оларға тілдердің тарихи дамуын қалпына келтіруге және олардың туыстық байланыстарын анықтауға көмектеседі. Осы принциптердің барлығы лингвистерге тілдерді туыстық және тарихи дамуына қарай жіктеуге көмектеседі. Тілдердің генеалогиялық классификациясы тіл әлемінің әртүрлілігін зерттеу мен түсінудің маңызды құралы болып табылады.

3-4 Нәтижелер мен талқылау

Тілдердің генеалогиялық классификациясы қай тілдердің арасында туыстық бар екенін және олардың уақыт өте келе қалай дамығанын анықтауға мүмкіндік береді. Тілдердің генеалогиялық классификациясының бірнеше мысалдарына тоқтала кететін болсақ:

Үндіеуропалық тілдер отбасы – ең танымал және кең таралған тілдер отбасыларының бірі. Ол Еуропада, Азияда және әлемнің басқа бөліктерінде кең таралған көптеген тілдерді қамтиды. Үндіеуропа семьясы тілдері өз ішінен бірнеше топтарға бөлінеді:

1. Индия тобы: бельгия, пенджап, синдх, сингаль, непал, урду, хинди, цыған тілдері.
2. Иран тобы: парсы, пушту, тәжік, курт, осетин тілдері.
3. Славян тобы: шығыс славян, оңтүстік славян, батыс славян тілдері.
4. Балтық тобы: литва, латыш тілдері.
5. Герман тобы: а) солтүстік герман тілдері: дат, швед, нурвеш, исланд;
ә) батыс герман тілдері: ағылшын, нидерланд, неміс, голланд, идиш;
б) шығыс герман тілдері: гот, вестот, остот.
6. Роман тілдері: француз, итальян, испан, португаль, румын, молдаван тілдері.
7. Келт тобы: ирланд, шотланд тілдері.
8. Грек тобы: грек тілі.
9. Албан тобы: албан тілі.
10. Армян тілі: армян тілі.

Семид-хамит (афразия – афро-азият) тілдері отбасы – Таяу Шығыс және

Солтүстік Африкада 270 миллионнан астам адам сөйлейтін Афро-Азия тілдес халықтар тілінің тармағы. Бүгінгі күні Семит тілдес халықтарының ішінде ең кең таралғаны Араб тілі болып табылады. Олар екі топқа бөлінеді:

1. Семид тобы: араб, иврид тілі-көне еврей тілі, бервер-ливия тілі, кушид, чад тілі, финик, моавит тілдері.
2. Египет тобы: көне египет тілі-копт тілі.

Кавказ (Иберия-Кавказ) тілдері семьясына грузин, абхаз, адыгей, кабардин, черкес, шешен, ингуш, дағыстан, авар, лезгин тілдері жатады.

Фин-угор тілдері отбасы өз ішінде екі топқа бөлінеді:

1. Угор тобы: венгер тілі, манси (вогуль) тілі, ханты(остя) тілі.
2. Фин тобы: фин, веб, вот, ижор, карель, эстон, коми-зырян, коми-перм, удмурт (вотя), марий, саам, мордва (эрзя, мокша) тілдері.

Түркі тілдер отбасы – Шығыс Еуропадан, Сібір мен Батыс Қытайға дейінгі кең аумақта тұратын 180 млн. адамның ана тілі, 210 млн. адамның екінші тілі боп табылатын, көбі бір біріне өте жақын болған 40 тілден тұратын тілдер тобы. Олар, екі үлкен «бұтаққа» бөлінеді:

1. Батыс хун бұтағы: а) Оғыз тобы: түрікмен, әзербайжан, түрік, гагауз тілдері;
ә) Қыпшақ тобы: қазақ, қарақалпақ, татар, башқұрт, ноғай, қарайым, құмық, қарашай, балқар, қырым татарлары тілдері; б) Қырғыз-қыпшақ тобы: қырғыз, алтай тілдері; в) Бұлғар тобы: чуваш тілі.

2. Шығыс хун бұтағы: а) Қарлұқ тобы: өзбек, жаңа ұйғыр тілдері; ә) Ұйғыр-оғыз тобы: якут, тува, хакас, шор, көне ұйғыр тілдері [4, 124 бет].

Моңғол тілдері отбасына моңғол, бурят, қалмақ, моголь, дагур тілдері жатады.

- Тұңғыс-манжұр тілдері отбасына :а) Тұңғыс тобы: эвенг, эвен, орок, ороқ тілдері;
ә) Манжұр тобы: манжұр, негидаль, нанай, удэгей, ульч тілдері.

Қытай-Тибет тілдері отбасына: а) Тай-қытай тобы: қытай, дүнген, тай, лаос, вьетнам тілдері; ә) Тибет-бирма тобы: тибет, бирма, лоло, акха, тангут, качин тілдері.

Палеоазиат тілдері отбасына: а) Чукот-камчат тобы: алютор, ительмен, коряк, чукот тілдері; ә) Эскимос-алеут тобы: алеут, эскимос тілдері; б) Нивх-юкагир тобы: кет, нивх, юкагир тілдері.

Самоди тілдері отбасына: нинец, энец, тавгий, нганасан, селькуп тілдері.

Тілдердің генеалогиялық классификациясының әлі күнге дейін зерттелмей қалған тұстары мен кемшіліктері бар. Сол себептен, кейбір лингвистер мен зерттеушілер бұндай топтастыруды өздерінің еңбектерінде сынға алған. Көп зерттеушілердің пайымдауынша тілдерді классификациялауда мынандай осал тұстар бар:

1. Деректердің жетіспеушілігі

Тілдерді генеалогиялық жіктеудің негізгі мәселелерінің бірі – деректердің жетіспеушілігі. Кейбір жағдайларда, әсіресе ежелгі немесе аз зерттелген тілдерге қатысты, олардың туыстығын анықтау үшін бізде шектеулі ақпарат болуы мүмкін. Бұл жіктеуде дәлсіздіктер мен түсініксіздіктерге әкелуі мүмкін.

2. Тілдік байланыстардың әсері

Тілдік байланыстар тілдерге және олардың эволюциясына қатты әсер етуі мүмкін. Кейбір жағдайларда тілдер басқа тілдердің лексикасын, грамматикалық құрылымдарын және басқа элементтерін алуы мүмкін, бұл оларды генеалогиялық байланыстарға негізделген жіктеуді қиындатады. Бұл, әсіресе, ұзақ уақыт бойы басқа тілдермен байланыста болған тілдерге қатысты.

3. Жіктеудің күрделілігі

Генеалогиялық байланыстарға негізделген тілдерді жіктеу күрделі болуы мүмкін және субъективті бағалауға ұшырайды. Қай тілдердің туыстық және қайсысы жоқ екенін анықтау қиын процесс болуы мүмкін, әсіресе уақыт өте келе көп өзгерген деректері аз тілдерге немесе тілдерге қатысты.

4. Жіктеуден ерекшелік

Тілдердің генеалогиялық жіктелуі жалпы қабылданған жіктеу критерийлеріне сәйкес келмейтін кейбір тілдерді немесе тілдер топтарын жоққа шығаруы мүмкін. Кейбір тілдер ерекше болуы мүмкін және жақын туыстары болмауы мүмкін, бұл оларды жіктеуді қиын немесе тіпті мүмкін емес етеді. Тұтастай алғанда, тілдердің генеалогиялық классификациясы тілдік әртүрлілікті үйренудің және түсінудің пайдалы құралы болып табылады, бірақ оның шектеулері де бар және белгілі бір тіл топтарын жіктеуде сақтықпен қарауды қажет етеді [5].

5 Қорытынды

Тілдердің генеалогиялық (туыстық) классификациясы деген дүние жүзі тілдерін өзара бір-бірімен туыстығына қарай салыстырмалы-тарихи тұрғыдан топтастыру. Соған байланысты алынған тілдердің топтары тілтану ғылымында тіл семья деп аталады, олар өзінің ішінен жақын туыстығына қарай бірнеше топтарға бөлінетінін білдік. Тілдердің генеалогиялық классификациясы – бұл тілдерді олардың генетикалық байланысы мен тарихи дамуына қарай топтастыруға мүмкіндік беретін әдіс. Ол ортақ ата-бабасы бар тілдер бір тілдік отбасына жатады деген қағидаға негізделген. Тілдердің генеалогиялық классификациясы ұзақ тарихы бар және Лингвистикада тілдік қатынастарды зерттеу және тілдер тарихын қайта құру үшін кеңінен қолданылады. Алайда, бұл әдіс өзінің шектеулеріне ие және кейбір лингвистер сынға алады. Жалпы, тілдердің генеалогиялық классификациясы тілдік әртүрлілік пен эволюцияны зерттеудің маңызды құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Ф.М.Мюллер Наука о языке. – Воронеж. «Гольдштейн» 1868, – 502 с.
2. P. Jakobson. Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics. «Reports for the Eight international congress of linguists» suppl. Oslo, 1957.
3. Қалиұлы Б. Жалпы тіл білімі. – Алматы: 2004 – 120 бет.
4. Баскаков Н.А. Тюркские языки – Языки народов мира: 2008 – 248 с.
5. Хомский И. Язык и мышление. – М., 1972.

**БЕЗАУБЕКОВА, А.Д., АТЫҒАЙ, Ш.С., ШАХМЕТОВА, М.А.
ГРУППИРОВКА ЯЗЫКОВ ПО ПРОИСХОЖДЕНИЮ, РОДСТВУ (ГЕНЕОЛОГИЧЕСКОМУ)**

В обществе самым главным инструментом для человечества является язык. У каждого языка есть свои особенности, которые проявляются в его положении и использовании в обществе. По такой системе они группируются в разные семьи. В данной статье рассмотрены истоки языков мира, их генеологическая группировка.

Ключевые слова: язык, семья, генеология, только, правило, классификация.

**BEZAUBEKOVA, A.D., ATYGAI, Sh.S., SHAKHMETOVA, M.A.
GROUPING OF LANGUAGES BY ORIGIN, RELATIONSHIP (GENEALOGICAL)**

In society, the most important tool for humanity is language. Each language has its own characteristics, which are manifested in its position and use in society. According to this system, they are grouped into different families. This article examines the origins of the languages of the world, their genealogical grouping.

Key words: language, family, genealogy, only, rule, classification.

ӘОЖ 811.512.122

Бекбосынова, А.Х.,
филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Исмагамбетова, Ж.Б.,
«6B01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті»
оқу бағдарламасының 4 курс студенті,
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай, Қазақстан

**ФАБИТ МҮСІРЕПОВТИҢ «ҰЛПАҢ» РОМАНЫНДАҒЫ
МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ**

Түйін

Мақал-мәтелдер – ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ танымы мен тұрмысын, арман мүддесін анық көрсетеді. Мақал-мәтелді орынды қолдану арқылы аузы дуалы би-шешендер ұрыс-жанжалды әділетті шешіп, халық баласына тәлім-тәрбие берген. Мақала Фабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы мақал-мәтелдердің қолданылу ерекшелігін зерттеуге арналған.

Кілт сөздер: мақал-мәтел, роман, көркем мәтін.

1 Кіріспе

Қазақтың мақал-мәтелі ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ тұрмысы, мәдениеті мен танымын анық көрсететін байлығымыздың бірі. Мақал дегеніміз – өмірдегі түрлі құбылыстар жайлы ой-пікірді ықшамдап, түйіп беретін нақыл сөз, поэтикалық жанрдың бір түрі. Мәтел – өзінің негізгі түйінін кесіп айтпайтын, бір-бірімен кереғар шендестіруі жоқ, қорытындысы тұспалды, қысқа да нұсқа нақыл сөз. Мақал-мәтелді біз халық даналығына жатқызамыз, яғни олардың белгілі авторы жоқ дейміз. Алайда Ә. Қайдар өзінің «Халық даналығы» атты еңбегінде мақал-мәтелдердің шығу тегі жайлы мынадай көзқарасын білдіреді:

«Ғылым дүниесінде мақал-мәтелдердің авторы жоқ деген пікір қалыптасқан. Бұл әрі дұрыс, әрі бұрыс пікір. Бұрыс болатын себебі мақал-мәтелдердің қандай түрі болмасын, ғайыптан пайда болған, не ел-жұрт жиналып, ақылдасып, кеңесіп шығарған дүние емес.

МАЗМҰНЫ

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ

Абильмаликов, К.К., Сержан, Ш., Құрманязов, Ы.С. Ботай-Терсек тарихи-мәдени қауымдастығы: ортақ сипаттамалары 3

Бекбосынова, А.Х., Алдабергенова, Ж.Ж. Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар» романындағы «Махаббат» концептісі 10

Безаубекова, А.Д., Амиргалиева, Е.С., Қайырғали, Д.А. Тілдердің шығуы мен дамуы және олардың өзара әсерлері 14

Безаубекова А.Д., Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А. Тілдердің шығу тегі, туыстығы (генеологиялық) жағынан топтастырылуы 19

Бекбосынова, А.Х., Исмагамбетова, Ж.Б. Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы мақал-мәтелдердің қолдану ерекшелігі 23

Бекбосынова, А.Х., Куанышбаева, Г.Ш. С. Мұратбеков шығармаларындағы «Соғыс» концептісі..... 27

Бекбосынова А.Х., Омарова Д.К. Б. Сокпақбаевтың «Өлгендер қайтып келмейді» романындағы мақал-мәтелдердің қолданыс ерекшелігі 31

Есіркепова, К.Қ., Артықбай, И.Б., Акрамова, М.Ж. Тахауи Ахтанов «Қаһарлы күндер» романындағы «Соғыс» концептісі..... 37

Есіркепова, К.Қ., Елепай, А.А., Укенов, Т.М. Ғ. Мүсірепов «Ұлпан» романындағы «Қазақ бейнесі» концептісі 43

Қожанұлы, М. Қазақтың шешендік сөздеріндегі ономастикалық атаулар хақында 48

Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К. Көрікті жанның көркем жырлары 57

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Абдулин, Ж.К., Тастанов, М.Г., Жоғары оқу орынында оқу процесінде студенттің өзіндік жұмысының рөлі 62

Жақып, А.А., Қабден, Қ.Ж., Нурмуханбетова Н.Н., Сергазина С.М., Острецова И.Б. Жалпы білім беретін мектептерде химия сабақтарында «case-study» әдісін қолдану аясында кәсіби құзыреттілігін арттыру 66

Жаппасова, К.А., Тастанов, М.Г. Электрондық білім беру ресурстарын пайдалану әдістемесі 74

Казиева, Г.Н., Тастанов, М.Г. Оқыту әдістерін дамыту бағыттары және физика сабағын оқытуға тәжірибеге бағытталған тәсіл..... 79

Орманова, Г.К., Ораз, А.Д. Орта мектепте «Ядролық физика» бөлімін оқытуда оқушыларды ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне баулуда инновациялық тәсілдердің ролі 85

ӘЛЕУМЕТТІ ҒЫЛЫМДАР

Есионова, А.Н., Steam оқыту жүйесі арқылы оқушылардың зерттеу қызметін ұйымдастыру 89

Жигалова, Н.Г., Цыганова, А.Е., Қалалық ортамен танысу үшін квест технологиясы қолдану..... 94

Калкашев, С.Г., Абдиманапов, Б.Ш., Аяпбекова, А.Е., Нурханов, М.А., Гордеева, З.И. География пәнінде критериалды бағалау үдерісінің тиімді болуындағы саралау 101

Коваль, А.П., Баяндин, М.А., Өндірістік жаракаттану деңгейі және Қазақстан Республикасындағы өндірістегі жазатайым оқиғалардан сақтандыру жүйесі 110

БІЗДІҢ АВТОРЛАР 117

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА 126

СОДЕРЖАНИЕ

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО

<i>Абильмаликов, К.К., Сержан, Ш., Курманиязов, Ы.С.</i> Ботайско-Терсекская историко-культурная общность: общие характеристики.....	3
<i>Бекбосынова, А.Х., Алдабергенова, Ж.Ж.</i> Концепт «Любовь» в романе А.Нуршаихова «Махаббат, кызык мол жылдар»	10
<i>Безаубекова, А.Д., Амиргалиева, Е.С., Қайырғали, Д.А.</i> Происхождение и развитие языков и их взаимные эффекты.....	14
<i>Безаубекова А.Д., Атығай, Ш.С., Шахметова, М.А.</i> Группировка языков по происхождению, родству (генеологическому)	19
<i>Бекбосынова, А.Х., Исмагамбетова, Ж.Б.</i> Специфика употребления пословиц и поговорок в романе Габита Мусрепова «Улпан»	23
<i>Бекбосынова, А.Х., Куанышбаева, Г.Ш.</i> Концепт «Война» в творчестве Муратбекова	27
<i>Бекбосынова А.Х., Омарова Д.К.</i> Особенность использования пословиц в романе Б. Сокпакбаева «Мертвые не возвращаются».....	31
<i>Есіркепова, К.К., Артықбай, И.Б., Акрамова, М.Ж.</i> Концепт «Война» в романе Тахауи Ахтанова «Суровые дни»	37
<i>Есіркепова, К.К., Елепай, А.А., Укенова, Т.М.</i> Концепция «Образ казаха» в романе Г. Мусирепова «Улпан».....	43
<i>Қожанұлы, М.</i> Об ономастических именах в казахских ораторских словах.....	48
<i>Оспанұлы, С., Мырзағалиева, К.</i> Прекрасные произведения красивой души.....	57

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

<i>Абдулин, Ж.К., Тастанов, М.Г.</i> Роль самостоятельной работы студента в процессе обучения в вузе.....	62
<i>Жақып, А.А., Қабден, Қ.Ж., Нурмуханбетова Н.Н., Сергазина С.М., Острецова И.Б.</i> Повышение профессиональной компетентности в рамках применения метода «case-study» на уроках химии в общеобразовательных школах.....	66
<i>Жаппасова, К.А., Тастанов, М.Г.</i> Методика использования электронных образовательных ресурсов	74
<i>Казиева, Г.Н., Тастанов, М.Г.</i> Направления развития методов обучения и практический подход к преподаванию урока физики	79
<i>Орманова, Г.К., Ораз, А.Д.</i> Роль инновационных методов в привлечении к научно-исследовательской деятельности обучающихся при обучении «Ядерная физика» в средней школе	85

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

<i>Есионова, А.Н.</i> Организация исследовательской деятельности школьников через систему stem обучения	89
<i>Жигалова, Н.Г., Цыганова, А.Е.</i> Использование квест-технологии для ознакомления с городской средой	94
<i>Калкашев, С.Г., Абдиманапов, Б.Ш., Аяпбекова, А.Е., Нурханов, М.А., Гордеева, З.И.</i> Дифференциация эффективного использования системы критериального оценивания по предмету география	101
<i>Коваль, А.П., Баяндин, М.А.</i> Уровень производственного травматизма и система страхования от несчастных случаев на производстве в Республике Казахстан.....	110

НАШИ АВТОРЫ	120
--------------------------	-----

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	129
-------------------------------------	-----

CONTENT

HUMANITIES AND ARTS

Abilmalikov, K.K., Serzhan, Sh., Kurmaniyazov, Y.S. Botai-Tersek historical and cultural community: general characteristics..... 3

Bekbosynova, A.Kh., Aldabergenova, Zh. Zh. Concept «Love» in the novel «Makhabbat, kyzyk mol zhyldar» by A. Nurshaihov 10

Bezaubekova, A.D., Amirgalieva, Y.S., Kayyrgali, D.A. The origin and development of languages and their mutual effects..... 14

Bezaubekova, A.D., Atygai, Sh.S., Shakhmetova, M.A. Grouping of languages by origin, relationship (genealogical)..... 19

Bekbosynova, A. Kh., Ismagambetova Zh.B. The specifics of the use of proverbs and sayings in Gabit Musrepov's novel «Ulpan» 23

Bekbosynova, A.Kh., Kuanyshbaeva, G.Sh. The concept of «War» in Muratbekov's works 27

Bekbosynova, A.Kh., Omarova D.K. Specificity of the use of proverbs in B. Sokpakbaev's novel «The dead do not return» 31

Yessirkerova, K.K., Artykbay, I.B., Akramova, M.Zh. The concept of «War» in Takhaui Akhtanov's novel «Kakharly kunder» 37

Yessirkerova, K.K., Yelepay, A.A., Ukenova, T.M. The concept «Kazakh image» in Musirepov's novel «Ulpan»..... 43

Kozhanuly, M. About onomastic names in kazakh oratorical words 48

Ospanuly, S., Myrzagaliev, K. Fine pieces of work of a beautiful soul 57

NATURAL SCIENCES

Abdulin J.K, Tastanov M.G. The role of the student's independent work in the process of studying at the university 62

Zhakyp A.A., Kabden K.Zh., Nurmukhanbetova N.N., Sergazina S.M., Ostretsova I.B. Improving professional competence within the framework of the use of the «case-study» method in chemistry lessons in secondary schools 66

Zhappasova K.A., Tastanov M.G. Methods of using electronic educational resources..... 74

Kazieva G.N., Tastanov M.G. Directions of development of teaching methods and a practical approach to teaching a physics lesson..... 79

Ormanova G.K., Oraz A. D. The role of innovative methods in attracting students to research activities in teaching «Nuclear physics» in secondary school 85

SOCIAL SCIENCES

Yesionova, A.N. Organization of student research activities through the stem education system 89

Zhigalova, N., Tsyganova, A.Y. Use of quest technology to explore the urban environment..... 94

Kalkashev, S.G., Abdimanapov, B.Sh., Ayapbekova, A.Y., Nurkhanov, M.A., Godeeva, Z.I. Difference of effective use of criteria-based systems of geography knowledge assessment..... 101

Koval, A., Bayandin, M.A. Frequency rate of occupational injuries and occupational injury insurance system in the Republic of Kazakhstan..... 110

OUR AUTHORS 123

INFORMATION FOR AUTHORS 132

Компьютерлік беттеу: С. Худякова

Компьютерная верстка: С. Худякова

Басуға 26.12.2023 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 11,0 б.т.
Тапсырыс № 015

Подписано в печать 26.12.2023 г.
Формат 60x84/8. Объем 11,0 п.л.
Заказ № 015

Ахмете Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университетіндегі
редакциялық-баспа бөлімінде басылған
Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Костанайского регионального университета
имени Ахмет Байтұрсынұлы
г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47